

Klimakrisen i litteraturen

Andersen, Gregers

Published in:
Klima og mennesker

Publication date:
2014

Citation for published version (APA):
Andersen, G. (2014). Klimakrisen i litteraturen. I M. Sørensen, & M. F. Eskjær (red.), *Klima og mennesker: Humanistiske perspektiver på klimaforandringer* (s. 107-125). Museum Tusculanum.
<http://www.mtp.hum.ku.dk/details.asp?eln=203550>

- Sloterdijk, P. (2004). *Sphären 3: Schäume*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag KG.
- Sloterdijk, P., H.-J. Heinrichs & S. Corcoran (2010). *Neither Sun nor Death*. Cambridge, Massachusetts, & London: Semiotext(e).
- Wilson, S. (2002). *Information Arts: Intersections of Art, Science, and Technology*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Klimakrisen i litteraturen

Af Gregers Andersen

Hvad kan litteraturen tilbyde videnskaben i en tidsalder, hvor den menneskeskabte opvarmning af atmosfæren udgør en større og større trussel mod opretholdelsen af den menneskelige civilisation og planetens biodiversitet? Søger man et svar på dette spørgsmål i litteraturvidenskabelige publikationer, går man sandsynligvis forgæves. Det er således påfaldende, at den ellers stigende tendens inden for litteraturvidenskaben til kritisk at læse efter menneskets relation til naturverdenen stort set ikke har udmøntet sig i artikler om forholdet mellem litteraturen og den nuværende klimakrise. Økokritikken, som denne tendens kaldes, har generelt undladt at berøre dette forhold, hvilket især er blevet bemærket af den britiske litteraturforsker Timothy Clark.¹ Clark har flere gange påpeget, hvordan økokritikkens vigtigste tidsskrift, *Interdisciplinary Studies in Literature and the Environment*, kun har bragt én artikel, der gennem litteraturen har forholdt sig til de igangværende klimaforandringer, og hvordan denne artikel ironisk nok omhandlede vanskelighederne ved at behandle dette emne (Clark 2010, 139; 2011, 10).

Zoomer man ud fra økokritikken og betragter litteraturvidenskaben mere bredt, findes der enkelte udgivelser, hvori forholdet mellem litteratur og klima på den ene eller anden måde er blevet adresseret. Det er dog karakteristisk for disse udgivelser, at de (hvis overhovedet) kun perifert har beskæftiget sig med fremstillinger af klimaforandringer forårsaget af udledningen af drivhusgasser. En fortolkningsstrategi har for eksempel været at belyse klimaets betydning mere bredt. Således indeholder antologien *Climate and Literature. Reflections of Environment* (1995) en række læsninger af klimaets betydning i forskellige litterære klassikere. En anden strategi kan findes i de britiske litteraturforskere Adeline Johns-Putra og Adam Trexlers artikel »Climate Change in Literature and Literary Criticism« (2011). Johns-Putra og Trexler introducerer her læseren for en stor mængde litterære værker fra forskellige genrer, der ganske vist mere specifikt har klimaforandringer som motiv, men som omvendt ikke knytter disse forandringer til den samme årsag. Sagt på en anden måde tager Johns-Putra og Trexler ikke højde for, at der findes forskellige klimavidenskabelige *paradigmer*, hvorfor de misser chancen for at give deres læsere

et indblik i, hvordan det mest centrale af disse *paradigmer* – den globale opvarmning skabt af menneskets udledning af drivhusgasser – litterært er blevet anvendt.

I det følgende vil jeg derfor søge at indramme og fortolke det felt, som har dette klimavidenskabelige paradigme som sit bærende motiv. Dette felt strækker sig fra publiceringen af den amerikanske science fiction-forfatter Arthur Herzogs roman *Heat* i 1977 og frem til i dag. Min fortolkning vil derfor basere sig på omkring 40 romaner og noveller publiceret på engelsk og tysk i denne periode og bestå i udarbejdelsen af en typologi, som feltet kan begribes igennem. Med til udarbejdelsen af denne typologi vil samtidig høre udarbejdelsen af et nyt begreb: *forestillingsform*. Jeg forstår en forestillingsform som en narrativ skabelon, der ligger til grund for forestillingen. Forestillingsformer er altså, lidt banalt formuleret, nogle narrative skabeloner, som forestillingen gør brug af for at kunne forestille sig noget. Jeg finder konturerne til denne begrebsdannelse i flere forskellige kontekster. Bl.a. vil jeg i udarbejdelsen af begrebet trække på tekster fra både filosofien og kognitionsvidenskaben. Fælles for disse tekster er dog, at de gør det muligt at forstå forestillingsevnen som værende forankret i nogle almene forståelseskemaer.

Denne forståelse vil i artiklens afslutning føre mig frem til en præsentation af fem forestillingsformer, som går igen i skønlitteraturens fremstilling af global opvarmning forårsaget af menneskehedens udledning af drivhusgasser. Ved abduktivt at bevæge mig fra helhed (forestillingsform) til del (værk) og tilbage igen inden for den hermeneutiske cirkels kredsløb vil jeg således her søge at kvalificere tesen om, at den litterære fremstilling af denne form for atmosfærisk opvarmning er knyttet til nogle dominerende narrative skabeloner. Jeg indleder imidlertid artiklen med en mere generel refleksion. For hvorfor er det overhovedet relevant for litteraturvidenskaben at beskæftige sig med den menneskeskabte globale opvarmning? Eller mere vovet spurgt: Er det muligt, at litteraturen og derved litteraturvidenskaben kan være et redskab i bestræbelserne på at afværge denne opvarmning? Eftersom feltet endnu ikke er blevet gjort til genstand for en gennemgribende litteraturvidenskabelig refleksion, vil jeg indledningsvis søge et svar på disse spørgsmål ved at pege på to potentialer i klimalitteraturen.

Det kritiske potentiale

Jeg begynder i denne henseende min fremstilling med en kulturkritisk reference. I sit essay »Towards an Ethics of the Future« (2001) stiller den franske filosof Jerome Bindé det, man kunne kalde en slags »diagnose« for mennesket i klimakrisens tidsalder. Ved at henvise til det moderne menneskes tendens til

ensidigt at fokusere på akutte kriser frem for den langsigtede trussel fra den globale opvarmning konkluderer Bindé, at det moderne menneske tilsyneladende lider af »temporal myopi« – eller slet og ret nærsynethed (Bindé 2001, 91). Bindés »diagnose« er her relevant, fordi litteraturen på sin vis kan siges at reagere på den nærsynethed, som Bindé beskriver. Det kan litteraturen på den måde, at den i udpræget grad engagerer sig i klimakrisen ved at give nutidens menneske et par langsynede briller på, så dets nærsynethed forsvinder. Mindre kryptisk formuleret er det kendetegnende for mange af de klimaromaner, der i disse år udgives, at de »sender« deres læser frem til en fremtidig verden præget af ekstreme klimaforandringer, hvor apati ikke længere er en mulig reaktionsmåde. Dette sker ikke kun i romaner inden for science fiction-genren, der i det forrige århundrede nærmest havde monopol på at beskrive fremtidige, økologiske katastrofer. Også inden for andre genrer publiceredes der i disse år flere og flere romaner med fremtidig global opvarmning som motiv. Et fælles træk ved den stigende mængde klimaromaner er i den henseende, at de beskriver en verden, hvor »de gode tider« endegyldigt er forbi. Dystopien har her mange ansigter fra den langsomme, udmagrende forværring af de hverdagslige omgivelser til det pludselige livstruende sammenbrud i de klimatiske forhold, der holder den menneskelige civilisation oppe. Jeg vil nøjes med at give to eksempler. Et eksempel på det førstnævnte scenarie findes i et af feltets tidlige værker. I den amerikanske forfatters T. C. Boyles *A Friend of The Earth* (2000) fungerer de menneskeskabte klimaforandringer som et enerverende baggrundstæppe, der forbitrer hovedpersonernes liv. Boyle starter sin roman med et »gedigent møgvej« (der kun bliver værre, som romanen skrider frem) og lader i den forbindelse sin jeg-fortæller Ty Tierwater præsentere verden anno 2025 på følgende vis:

Himlen er sort – ikke grå, sort – og klokken kan ikke være mere end tre om eftermiddagen. Alting er stille, og jeg lugter den som en sky, der er ved at samle sig: Døden, altings død, håbløs, stinkende og forspildt. Pigmentet er forsvundet fra malingen, malingen forsvundet fra bygningerne. Langs vejen holder biler efterladt, og så begynder det at regne igen (Boyle 2000, 2 – min oversættelse).²

Der er altså ikke tale om en synderligt tillokkende verden. Tværtimod præsenteres vi her for en verdensfremstilling, der har til hensigt at få læseren til at prise sig lykkelig over, at det endnu ikke er kommet så vidt i dennes egen verden, og på baggrund af denne erkendelse ændre adfærd. Samme dystopiske strategi finder vi i den engelske forfatter Liz Jensens økothriller *The Rapture* (2009). Her er det narrative forløb dog det diametralt modsatte.

Romanen ender med katastrofens pludselige ødelæggelse af de forhold, der gør den menneskelige civilisation mulig. En fejlslagen dybdeboring efter metangas forstærker en allerede begyndende opvarmning og skubber klimaet ind i en cyklus af selvforstærkende forandringer, som menneskeheden vil få vanskeligt ved at overleve. Eller som denne kommende verden beskrives på romanens sidste side:

Et sted hvor hver dag vil være mærket af det hårde, knusende slid for overlevelse og hvor vi, uanset hvor meget vi fortryder, er tvunget til at leve med tabet af alt det vi har skabt og opfundet, de itusprængte rester af de undere og selvfølgeligheder vi har drømt om og derpå gjort til virkelighed, stræbt efter og sat så højt: mad, husly, myter, skønhed, kunst, viden, materiel komfort, historier, guder, musik, idéer. [...] En verden jeg ikke vil have del i. En verden der ikke er vores (Jensen 2010, 348–349).

Læserens egen verden bliver i lyset af denne elendighed til et paradys, der i modsætning til fiktionens verden endnu ikke er tabt. Den fiktive håbløshed er her med andre ord igen intenderet til at udruste læseren med en blanding af frygt og håb, der skal lede til en bæredygtig adfærd. Jensens eksplicitering af menneskehedens fortrydelse i overstående eksempel markerer på den måde en implicit advarsel til læseren, der på tærsklen til en potentielt katastrofal fremtid kan identificere sig med denne fortrydelses reelle mulighed. Det første potentiale, jeg ser i litteraturen, i forhold til at kunne bidrage til afværgelsen af ekstrem opvarmning, er derfor et kritisk potentiale. Dette potentiale består ikke kun i klimalitteraturens evne til at alarmere læseren, men også i denne alarmerings mulige overgang i selvansagelse og selvkritik.

Det imaginative potentiale

Ud over dette kritiske potentiale indeholder klimalitteraturen dog også et andet og for mig at se vigtigere potentiale. Dette ligger i måden, hvorpå klimalitteraturen genforestiller sig verden og den menneskelige eksistens i en klimaforandret fremtid og derved stiller sin fantasi til rådighed for denne fremtid. Den nuværende klimakrise består netop ikke kun i en apatisk lamelse af forskellige kulturers evne til at handle i en faretruende situation. Den består mindst lige så alarmerende i en krise for forestillingsevnen i disse kulturer. Det vil sige, for disse kulturers evne til at kunne forestille sig selv som bæredygtige. Et muligt svar på litteraturens rolle i forhold til den globale opvarmning er derfor at pege på litteraturens imaginative potentiale. De sidste 25 års debat om den globale opvarmning har i den henseende vist, at vi som

planetariske borgere ikke kan forlade os alt for meget på hverken politikerne eller de politiske filosofers fantasi. Deres svar synes at være fastfrosset i de gamle ideologiske positioner. Derfor har vi, som et supplement til disse ideologiske venne-fjende-kampe, brug for litteraturen til at tænke den globale opvarmning på mikroniveau. Overvej f.eks., hvordan litteraturen kan være et »eksperimentarium« for en række nye bæredygtige hverdagspraksisser. En af litteraturens mest grundlæggende funktioner er netop at være et sted, hvor fantasien kan afprøve forskellige handlingsmuligheder for derved at belyse deres værdi. Eller som den franske filosof Paul Ricoeur formulerer det i essayet »Pour une théorie générale de l'imagination« (1986):

[...] er den første måde, hvorpå mennesket forsøger at komme til at forstå og beherske det praktiske felt »mangfoldighed«, ved at skabe sig en fiktiv forestilling om det (Ricoeur 2002, 135).

Derfor har litteraturen også et potentiale som »eksperimentarium« for alternative eksistens- og samfundsmodeller til den klimaforandrede fremtid. Jeg vil denne gang nøjes med at nævne blot et enkelt litterært eksempel i form af den amerikanske science fiction-forfatter Kim Stanley Robinsons trilogi *Science in the Capital* (2004, 2005 og 2007). Trilogien kan kaldes en utopi, for så vidt at handlingen slutter i en verden, der synes at være på vej ud af klimakrisen. Utopi skal dog her ikke forstås som den bedste af alle verdener, men mere som en detaljeret fremstilling af, hvordan en række teknologiske og politiske tiltag vil kunne ændre verden til det bedre. Over trilogiens mere end 1500 sider beskriver Robinson minutiøst, hvordan USA går fra at være et land med en unilateral og skeptisk tilgang til klimaproblemet til at være initiativ af det, som man med den tyske sociolog Ulrich Beck kunne kalde et *globalt risikosamfund*. Det vil sige et globalt samfund forenet i en kosmopolitisk bevidsthed skabt af en transnational trussel (Beck 2010, 259).

Idéen er dog ikke at vise, hvordan litteraturen kan være et »eksperimentarium« for forestillingen af nye politiske alliancer. Derimod ønsker jeg at fremhæve Robinsons trilogi som et eksempel på litteraturens imaginative potentiale i relation til klimakrisen pga. trilogiens forsøg på at genforestille sig den menneskelige eksistens, så den passer til en klimaforandret fremtid. I den henseende kan Robinsons trilogi netop fremhæves som mere end blot en teknologioptimistisk beskrivelse af, hvordan en forenet verden kan bruge videnskaben og teknologien til at løse klimaproblemet. Dette kan trilogien, fordi den ligeledes er rig på det, som den tyske filosof Peter Sloterdijk har kaldt *antropoteknik(er)*. Det vil med Sloterdijks definition sige måder, hvorpå indviden igennem træning og øvelse kan omforme sig selv for at undgå akut risiko

(Sloterdijk 2009, 23). I lyset af truslen fra den globale opvarmning handler antropoteknik altså om gennem øvelse at opbygge nye alternative og bæredygtige eksistensmåder, der modarbejder denne trussel.

I Robinsons trilogi bruges en af hovedpersonerne, videnskabsmanden Frank, som et »eksperimentarium« for sådanne alternative eksistensmåder. Da læseren møder Frank i starten af trilogien, er han plaget af personlige problemer. I hans forsøg på at leve op til et videnskabeligt kodeks om desinteresseret rationalitet er lidenskaben forsvundet fra hans privatliv, og han driver ufokuseret rundt i sin fritid. Dette ændrer sig dog, da han møder en gruppe buddhistiske munke fra en asiatisk ø, der er ved at forsvinde pga. klimaforandringerne. Munkene kritiserer videnskaben for, ved sin desinteresse, at have bidraget til klodens klimatiske problemer, hvilket leder Frank til den følgende erkendelse:

Hvis ikke videnskaben havde en kvalitet, der ikke var rationel som f.eks. altruisme, medfølelse og kærlighed – noget som ikke var et kodeks – var det alt sammen ligegyldigt. Han [Frank] følte sig syg. Han havde en mistanke om, at der var noget, der var ved at begynde i hans bevidsthed: En slags »idé-infektion« eller moralsk feber (Robinson 2005, 244–245).

Denne »moraliske feber« fører Frank ind i buddhismen, idet han søger efter nye måder, hvorpå videnskaben kan fusioneres med en omsorgsfuld etik. Han flytter samtidig ud i en lokal naturpark, hvor han lever blandt undslupne dyr fra en lokal zoo, ligesom han begynder at løbe og kaste til måls – alt sammen i et forsøg på kognitivt at nærme sig sin præciviliserede forfader: jæger-samleren. Selvom disse praksisser umiddelbart kan fremstå besynderlige, ser jeg en vigtig pointe i dem. I en trilogi, der ellers sætter stor lid til, at teknologien og videnskaben rummer svarene på fremtidens udfordringer, er disse praksisser en måde at kode den menneskelige eksistens, så den stadig har forbindelse til den naturlige verden. På den måde bruges forskellige antropoteknikker til at sikre, at mennesket i en fremtid, hvor teknologien forestilles at få en endnu større rolle pga. klimaudfordringerne, ikke på ny ender i en selvdestruktiv, teknologieuforisk antropocentrisme.

Det er her vigtigt at understrege, at en sådan evne til på nye måder at forestille sig verden og den menneskelige eksistens ud fra den globale opvarmnings udfordringer på ingen måde tilhører litteraturen alene, men fiktionen generelt. Vi har, som bl.a. den britiske filosof Kate Soper har påpeget, generelt brug for nogle nye forestillinger om, hvad det vil sige at leve et godt og samtidig bæredygtigt liv (Soper 2008, 5). Her har hele kulturen – og i særdeleshed populærkulturen – en central rolle at spille. Det er derfor ikke kun forfatterne,

der må tage et større ansvar end hidtil ved at stille deres fantasi til rådighed for klimakrisen. Det er hele den kreative branche fra journalister til reklameproducenter, der må bidrage til en ny grøn storytelling.³

Mod en social litteraturteori

Jeg vil nu vende mig mod spørgsmålet om, hvordan dette imaginative potentiale i litteraturen teoretisk kan tænkes ind i en metodisk behandling af den. For hvis Ricoeurs beskrivelse af litteraturens evne til at sende prøveballoner på fremtidige samfund og handlingsmuligheder ud i verden kobles med en anerkendelse af, at forfatteren altid er indlejret i en social og kulturhistorisk kontekst, træder skitsen til en metodisk tilgang til klimalitteraturen frem. Inden for denne metode betragtes klimalitteraturens forskellige fremstillinger som kataloger over nogle fælles forestillingsformer. Det vil sige, at vi i forskellige varianter inden for den samme kultur har de samme mentale billeder og narrative skabeloner liggende på vores imaginative harddrive. Det har i den henseende længe været klart inden for både psykologien og antropologien, at ny betydning skabes gennem udvidelsen eller forandringen af allerede kendte kognitive skemaer og kulturelle modeller (Shore 1996, 45). Når jeg her taler om litteraturen som et katalog over nogle fælles forestillingsformer, henter jeg dog inspirationen et andet sted fra. I sin bog *Modern Social Imaginaries* (2004) beskriver den canadiske filosof Charles Taylor, hvordan samfund holdes sammen af fælles forestillingsverdener. Disse forestillingsverdener, eller *sociale forestillinger*, som Taylor kalder dem, består af nogle »billeder, historier og legender«, der grundlæggende gør det muligt for et samfunds borgere at forstå verden på den samme måde (Taylor 2004, 23). Min pointe er her, at litteraturen og kulturen kan siges at være et arkiv over sådanne billeder og narrativer. Den giver med andre ord adgang til en forståelse af kulturers forestillingsverdener. Samtidig gør Taylors beskrivelse, sammenholdt med de før omtalte erkendelser fra psykologien og antropologien, det klart, at vi må forstå disse forestillingsverdener som nogle dominerende narrative skabeloner. Ligesom antropologien taler om *hovednarrativer* (master narratives) (Shore 1996, 8), eller man inden for den kognitive metafor-teori taler om en kulturs *hovedmetaforer* (master metaphors) (Kövecses 2005, 200), vil jeg derfor foreslå, at vi forstår klimalitteraturen gennem nogle *hovedforestillinger*. Jeg kalder som allerede afsløret disse hovedforestillinger for *forestillingsformer*. Forestillingsformer består af billeder eller motiver i klimalitteraturen, der narrativt iscenesættes på en genkommende og dermed skematiseret måde. I virkeligheden rummer dette begreb en forholdsvis gængs forståelse af forholdet mellem forfatter og kultur, og mellem individ og samfund. I ingen af disse to kredsløb opstår ny betydning

ud af ingenting. I stedet migrerer betydningen. Dette betyder, at der i klimalitteraturen indskrives sig forestillinger om global opvarmning igennem allerede kendte kulturhistoriske skemaer, som litteraturen samtidig udvider og fornyer. De forestillingsformer, som jeg her taler om, må derfor forstås og analyseres i en bredere kulturhistorisk ramme end den, som de litterære værker alene stiller til rådighed.

Mellem naturvidenskaben og den sociale forestilling

Denne forståelse aktualiserer samtidig et andet spørgsmål, nemlig hvilken relation disse forestillingsformer har til naturvidenskaben. Et muligt svar på dette spørgsmål kan findes i et af den franske sociolog og videnskabsteoretiker Bruno Latours hovedværker: *Nous n'avons jamais été modernes* fra 1991. Her beskriver Latour, hvordan den globale opvarmning må forstås som det, han kalder et *kvasi-objekt* (Latour 1993, 55). Det vil sige som et objekt, der på én gang både »er virkeligt, socialt og diskursivt« (ibid., 64). Det er set fra et latouriansk synspunkt således vigtigt at gøre sig klart, at forestillinger om den globale opvarmnings fremtidige betydning ikke kun manifesterer sig i vores kultur gennem naturvidenskabens forudsigelser. Disse forestillinger formes også i det sociale og i kulturen. Eller anderledes formuleret: Når vi f.eks. ser Hollywood-filmen *The Day After Tomorrow* (2004) eller læser en af Lars Skinnebachs klimabevidste digtsamlinger, bliver vi ikke kun konfronteret med den globale opvarmning som naturvidenskabelig forestilling. Vi er også vidne til, hvordan denne forestilling forhandles i det sociale gennem kulturen.

Jeg finder det oplagt, at Latours karakteristik af denne hybride sammenhæng mellem naturvidenskaben, den sociale forestilling og kulturen bør få litteratur- og kulturvidenskaben til at lytte opmærksomt. For hvis Latour har ret i, at den globale opvarmning skal forstås som et netværk af relationer, der er både virkelige, sociale og diskursive, har litteratur- og kulturvidenskaben en central rolle at spille i forhold til den globale opvarmning. Ja, så bliver en undersøgelse af de kulturelle forestillingsformer, som den globale opvarmning genererer, lige så vigtig som naturvidenskabens og samfundsvidenskabens undersøgelser af dette fænomens reelle og sociale dimensioner. I Latours karakteristik ser jeg derfor konturerne til et nyt oplysningsprojekt for kulturvidenskaben. Litteraturvidenskabens bidrag til dette oplysningsprojekt må bestå i at trække forestillingsformerne frem fra klimalitteraturen og analysere dem i en kulturhistorisk og kulturteoretisk kontekst. Formålet er derved at bidrage til belysningen af det imaginative fundament, der danner basis for kulturens relation til den globale opvarmning.

Fem forestillingsformer

Forestillingsform	Det sociale sammenbrud	Domfældelsen	Konspirationen	Den tabte vildmark	Sfæren
Typisk genre	Post-apokalypsen	Økothrilleren	Thrilleren	Romaner, der falder uden for populærkulturens genreskemaer	Science Fiction
Erkendelseshorisont	Antropologisk og sociologisk	Etisk og psykologisk	Videnskabs-teoretisk og politisk	Eksistens-filosofisk	Sociologisk og post-humanistisk
Kulturhistorisk forbindelse (Biblen)	Babel	De ti plager	Syndefaldet	Uddrivelsen fra Paradis	Noahs ark

Jeg er hermed nået frem til det punkt, hvor jeg vil bevæge mig fra teori til praksis for at fremsætte en fortolkning af klimalitteraturen som felt. Som jeg nævnte indledningsvis, vil denne fortolkning bestå i opdelingen af feltet i en typologi. Jeg har overstående i forenklet form sat denne typologi op i et skema for at give de nedenstående beskrivelser en visuel form. Skemaets kobling af forestillingsformerne til nogle af Biblens grundfortællinger kræver dog en særlig forklaring. Denne kobling skal ikke læses sådan, at den enkelte bibelske fortælling kan ses som forestillingsformens præcise udspring. Intentionen er her blot at demonstrere, hvordan de litterære fremstillinger af den globale opvarmning i deres konfiguration kan siges at trække på narrative skabeloner, der i beslægtede udformninger findes langt tilbage i den vestlige kulturhistorie. Derudover kan jeg af pladmæssige årsager naturligvis ikke retfærdiggøre denne typologi fuldstændigt, eftersom dette ville kræve en analytisk nærlæsning af alle de tekster, som jeg om lidt vil fremhæve. Jeg vil derfor her nøjes med at underbygge typologien ved at fremdrage nogle grundlæggende sammenhænge mellem et udvalg af feltets værker.

Den første forestillingsform, som jeg i den henseende vil fremhæve, er *Det sociale sammenbrud*. Forestillingsformen er centreret omkring forestillingsbilledet af et mellem menneskeligt sammenbrud. Dette sammenbrud kan tage form som krig, borgerkrig eller social uro, men oftere er der tale om en fuldstændig opløsning af samfundskontrakten og en overgang til en (natur-)tilstand, hvor hvert enkelt menneske er sig selv nærmest. Der er derfor her ikke blot tale om

et tab af sociopolitisk kompleksitet, men også om et tab af menneskelig empati. Det er således muligt at parafrasere den narrative skabelon, der her ligger til grund for forestillingen på følgende vis: Den globale opvarmning er en begivenhed, som vil få mennesker til at vende sig mod i hinanden i voldelig konflikt. Denne forestilling finder ikke mindst sit grundlag i en forventning om, at den globale opvarmning vil føre til ressourcemangel, og at denne ressourcemangel vil føre til vold. Mens denne forventning også er markant til stede i samfundsvidenskabelige publikationer, anvendes den i skønlitteraturen mest eksplicit som narrativ skabelon i den post-apokalyptiske genre.⁴ Dette gør sig f.eks. gældende i Steven Amsterdams prisbelønnede debutroman *Things We Didn't See Coming* (2009) samt i *Far North* (2009) af Marcel Theroux og *I Have Waited, And You Have Come* (2012) af Martine McDonagh. Fælles for disse post-apokalyptiske romaner er, at de fremstiller en menneskehed, hvis brutalitet og egoisme er blevet forstærket af klimaforandringerne. Man kan derfor også sige, at disse romaner i deres brug af forestillingsformen åbner en antropologisk og sociologisk erkendelseshorisont, for så vidt at de bringer en potentiel antropologisk og sociologisk dimension ved den menneskeskabte globale opvarmning til syne. Samtidig er der her et kulturhistorisk link til *Det Gamle Testaments* fortælling om Babelstårnet. I denne fortælling søger menneskeheden som bekendt (bogstaveligt og metaforisk) at komme på højde med Gud ved at bygge et tårn, der når op til himmelen, hvorefter Gud straffer menneskeheden ved at forvirre dens sprog og opdele den i klaner med mindre magt (arkitektonisk pondus). Der ligger i denne fortælling, som grundlæggende handler om, hvordan menneskeligt overmod fører til socialt splittelse, derfor også en narrativ skabelon, som genanvendes i de førnævnte post-apokalyptiske romaner – blot med den forskel, at den straffende Gud er udeladt. I stedet forestilles mennesket her selv at frembringe denne splittelse via det teknologiske fremskridts overgang i først et klimatisk og derefter et socialt sammenbrud.

Den anden forestillingsform, som jeg vil fremhæve, er *Domfældelsen*. Denne forestillingsform er centreret omkring forestillingsbilledet af en konfrontation mellem menneskeheden og en naturverden tillagt menneskelige egenskaber og motiver. Denne konfrontation tager form som en domfældelse, hvor naturverdenen dømmer og ofte også straffer menneskeheden for dens udledning af drivhusgasser og generelle økologiske ødelæggelse. Det drejer sig således her helt grundlæggende om, at en hidtil harmløs naturverden, der kunne udgives som cartesiansk objekt, pludselig fremstår levende og ukontrollabel og derfor uhyggeligt ubekendt. Dette sker typisk i økothrilleren, hvor det liv i naturverdenen, som er blevet fortrængt, vender tilbage i en monstrøs form. I *Der Schwarm* (2004) af den tyske forfatter Frank Schätzing forvandles havenes væsener (i form af alt fra krabber til hvaler) f.eks. til aggressive menneskeæde-

re. Denne uhyggelige forvandling fungerer dog blot som et delelement i en overordnet renselsesproces, idet den som en domfældelse over menneskenes forurening, udnyttelse og opvarmning af havene fører til etableringen af et nyt forhold mellem menneske og naturverden baseret på en højere grad af gensidig hensynstagen. Man kan derfor også tale om, at forestillingsformen åbner en etisk og psykologisk erkendelseshorisont ved dels at stille menneskehedens behandling af naturverdenen i et kritisk lys, dels ved at blotlægge en menneskelig skyldfølelse. Kulturhistorisk kan forestillingsformen knyttes til Biblens fremstillinger af væsner, der antager monstrøse proportioner i deres domfældelse og afstraffelse af mennesket. Mest kendt er i den henseende nok *Det Gamle Testaments* fortælling om de ti plager, som Jahve påfører det egyptiske folk for at få Faraoen til at sætte Moses og jøderne fri. Ud over et haglvejr »hvis Lige ikke har været i Ægypten, fra den Dag det blev til og indtil nu«, finder vi blandt disse plager bl.a. gigantiske sværme af græshopper, frøer, bremses og myg (GT 1965, 65).

Den tredje forestillingsform, som jeg vil fremhæve, er *Konspirationen*. Denne forestillingsform er centreret omkring forestillingsbilledet af en perverteret magtanvendelse, hvis tråde går langt ind i nogle af denne klodes mest magtfulde politiske og videnskabelige institutioner. Genren er her typisk thrilleren, hvis plotstruktur (centreret om hemmeligheder, der langsomt afdækkes) passer ideelt til iværksættelsen af forestillingen om, at den globale opvarmning udgør kernen i en konspiration. Det er således inden for denne genre, at vi finder det stykke klimalitteratur, der hidtil er blevet solgt i flest eksemplarer: nemlig den amerikanske bestseller-forfatter Michael Crichtons thriller *State of Fear* (2004). Crichtons thriller kan karakteriseres som et litterært udtryk for den amerikanske højrefløjs skepsis mod den globale opvarmning, men der findes også mindre klimaskeptiske eksempler på forestillingsformens litterære anvendelse. F.eks. kan Herzogs allerede omtalte thriller *Heat* karakteriseres som en venstrefløjskonspiration, hvor det, som konspiratorerne prøver at skjule, er den globale opvarmnings katastrofale realitet. Generelt for alle de litterære fiktioner, der anvender forestillingsformen, er dog, at de via konspirationen fremstiller en verden, hvor forholdet mellem videnskab og politik, sandhed og ideologi sløres. Man kan derfor også tale om, at forestillingsformen åbner en videnskabsteoretisk og politisk erkendelseshorisont, hvori forskellige sammenhænge mellem videnskab og politik bliver synlige. Kulturhistorisk trækker forestillingsformen på en narrativ skabelon, der rækker længere tilbage end Biblen. For som den østrigsk-britiske filosof Karl Popper bemærker i sin banebrydende artikel om konspirationsteori »Prediction and Prophecy in The Social Sciences« (1948), kan konspirationen som narrativ skabelon føres tilbage til antikken og forestillingen om, at Olympens guder greb fordækt ind i

verdens gang og dermed stod bag diverse dårligdomme (Popper 2000, 341–342). Jeg vil på baggrund af Poppers beskrivelse derfor blot nøjes med at fremhæve, at der i Biblen – på trods af, at vi her har at gøre med en anderledes mono-teistisk ontologi – findes lignende eksempler på en sådan indgriben. Når Adam og Eva i *Det Gamle Testamente* fristes af slangen til at spise af kundskabens træ, ligger der f.eks. også en skjult plan bag begivenhederne, der får negative konsekvenser for de to.

Den fjerde forestillingsform, som jeg vil fremhæve, er *Den tabte vildmark*. Denne forestillingsform er centreret omkring forestillingsbilledet af forsvindende vild natur. Den narrative skabelon, der her ligger til grund for forestillingen, kan derfor parafraseres på følgende vis: Den globale opvarmning vil lede til et tab af de sidste vilde steder på kloden, hvilket vil medføre et menneskeligt tab, eftersom disse steder rummer en exceptionel skønhed samt en unik mulighed for meditativ fordybelse. Forestillingsformen er derfor også typisk til stede i romaner og noveller, der ikke indskrives sig i en populærkulturel genreform, men som rummer plads til en elegisk og kulturkritisk refleksion over dette tab. Den canadiske forfatter Jean McNeils *The Ice Lovers* (2009) og østrigske Ilija Trojanows *Eis Tau* (2011) er her de mest oplagte eksempler.⁵ I disse romaner, der begge ender med, at hovedpersonen begår selvmord, beskrives mennesket grundlæggende som et destruktivt væsen i færd med at forårsage en masseudslettelse af planetens biodiversitet. I begge romaner bliver is et symbol på denne masseudslettelse, idet is forbindes med en mangfoldighed og skønhed, som snart vil forsvinde. Man kan derfor også sige, at disse værker i deres brug af forestillingsformen åbner en eksistensfilosofisk erkendelseshorisont, for så vidt at de udforsker spørgsmålet: Hvad mister menneskeheden, når klodens biodiversitet kraftigt reduceres, og øde naturområder forsvinder? Kulturhistorisk kan denne forestilling om en vildmark, som tabes, føres tilbage til fortællingen om det tabte paradys (Oelschlaeger 1991, 31). Dette skyldes ikke kun, at den globale opvarmnings forandringer af klimaet forestilles at ville føre til et tab af nogle bestemte geografiske områder (eller paradisiske haver). Dette tab forestilles, som i myten om uddrivelsen fra paradys, også at afspejle et mere grundlæggende tab af en harmonisk tilstand mellem menneske og natur, idet tabet af vildmarken i forestillingsformen også bliver et symbol på en i længden fuldstændig og (selv)destruktiv menneskelig kolonisering af naturverdenen.

Den femte forestillingsform, som jeg vil fremhæve, er *Sfæren*. Denne forestillingsform er centreret omkring forestillingsbilledet af kunstigt klimatiserede rum. Den narrative skabelon, der ligger til grund for forestillingen, kan her parafraseres på følgende vis: Menneskeheden vil via den globale opvarmning ødelægge den oprindelige biosfære i et sådant omfang, at den må skabe nye

kunstige habitater for at overleve. Genren er typisk science fiction, hvor *terraformingen* eller *geoengineeringen* af planeter længe har været et centralt motiv. Forestillingsformen rummer i den henseende en grundlæggende dikotomi mellem mindre airconditionerede sfærer (bobler) med en kapacitet til at rumme en begrænset mængde liv og en altomfavnende airconditioneret sfære (globe), der kan rumme alt liv på kloden.⁶ Robinsons allerede omtalte trilogi *Science in the Capital* (2004, 2005, 2007) er sammen med den finske forfatter Risto Isomäkis *Die Schmelze* (2008) et eksempel på det sidstnævnte, mens feltet herudover rummer en række beskrivelser af begrænsede boble-fællesskaber. Sådanne findes f.eks. i Paul Di Filippos novelle *Life in the Anthropocene* (2010) og i den britiske science fiction-forfatter Paul McAuleys *The Quiet War* (2008). Forestillingsformen åbner på den måde en erkendelseshorisont, hvori spørgsmålet om menneskehedens teknologiske og sociale organisering i en fremtid med ekstrem global opvarmning træder frem. Samtidig synliggør forestillingsformen også en posthumanistisk horisont, idet denne teknologisering også forestilles at ændre mennesket i en antropologisk forstand. Kulturhistorisk kan forestillingsformen linkes til fortællingen om Noas ark, idet der med denne fortælling, som Sloterdijk bemærker et sted, »kommer et nyt projekt til verden i form af fortællingen om en gruppe, der sat over for en ydre verden, som er blevet umulig at leve i, redder sig selv via skabelsen af nogle beskyttende omgivelser« (Sloterdijk 1999, 251).

Med denne typologi er et centralt problem, der udfordrer forståelsen af, at litteraturen kan ses som et reservoir for kulturel kognition, imidlertid også blevet tydeligt. For det enkelte kulturelle mediums medialitet har her tydeligvis en indflydelse på, hvordan denne kognition er konfigureret. Dette kan dog fiktionsteoretisk forklares med, at flere slags skemaer sameksisterer i fiktionen. De formelle skemaer, som knytter sig til genrekonventioner, kan netop siges at danne en skematiseret ramme, hvorigennem forestillingsformernes kognitive skemaer kommer til udtryk. Dette synes således at forklare sammenhængen mellem fiktionernes anvendelse af specifikke formelle skemaer (genrer) og så de mere generelle kognitive skemaer (forestillingsformerne), som bliver synlige gennem dem. Formuleret på en anden måde eksisterer der altså en overensstemmelse mellem fremstilling og forestilling, idet der i den fiktive anvendelse af en bestemt fremstillingsform (formelt skema) også allerede viser sig en bestemt *forestillingsform* (kognitivt skema).

Dette betyder ikke, at den litterære fiktion har en særstatus blandt andre fortolkningsmedier. Ved at overtage Latours beskrivelse af den globale opvarmning som et *kvasi-objekt* har jeg netop ønsket at fremhæve, hvordan arbejdet med at komme til bunds i de væsentligste kognitive skemaer, som dette objekt afføder, ikke behøver standse ved skønlitteraturen. Dette arbejde

vil med fordel også kunne udbredes til kunsten eller andre populærkulturelle fænomener, hvor der i disse år cirkulerer nogle forestillinger om den globale opvarmnings betydning; ja, det ville sågar være interessant at udbrede dette arbejde til de (narrative) modeller, som klimavidenskaben benytter sig af, når den fremsætter bud på fremtidige scenarier. Der synes således, som Ricoeur har påpeget i essayet »The Function of Fiction in Shaping Reality« (1979), ikke at være »noget mere skadeligt for en forståelse af fiktionens betydning end at drage et skel mellem poetisk og epistemologisk imagination« (Ricoeur 1979, 134–135).⁷ I stedet for at drage dette skel minder Ricoeur os om, at der kan findes en alternativ forskning, hvis opgave »ville være at udvide fiktionsbegrebet hinsides sproget og de plastiske kunstformer til arbejdet med analogier, modeller og paradigmer i den naturvidenskabelige vidensproduktion« (ibid.). For ligesom den litterære fiktion ikke bare mimer virkeligheden, men også skaber ny forståelse af den ved at fremstille virkelighedstro handlinger (mythos), er klimamodeller *heuristiske fiktioner til at genbeskrive virkeligheden*, i den forstand at de fornyer vores forståelse af virkeligheden ved at trække på et kulturelt reservoir af allerede etablerede narrativer.

Noter

- 1 Økokritikken er bredt defineret en form for kulturkritik, der hovedsageligt gennem litteraturfortolkning, men også via fortolkning af andre kulturelle fænomener søger at fremme en »grøn« moral og politisk agenda (Garrard 2004, 3).
- 2 Efter samme princip vil jeg i resten af artiklen selv oversætte de citater, der ikke findes i dansk oversættelse.
- 3 Dette går helt ned til den måde, hvorpå sproget bruges til at iscenesætte verden. Metaforer betyder noget – ikke kun i litteraturen, men også i den bredere kultur. F.eks. kan man spørge sig selv om, hvorfor vi insisterer på at kalde olie for »det sorte guld«, når det i dag snarere burde være: »det ulækre, klæbrige stads, som vi ødelægger vores planet med«?
- 4 En sådan forventning fremhæves f.eks. af den tyske sociolog Harald Welzer i *Klimakriege. Wofür im 21. Jahrhundert getötet wird* (2010).
- 5 For en udvidet analyse af disse to romaner, se Gregers Andersen: »Kærligheden til det forsvindende. Om is, opvarmning og selvkritik i to klimaromaner« i *Tidskrift för Litteraturvetenskap* 2012: 1, 17–25.
- 6 Hvor Sloterdijk anvender sine tre sfærologier (bobler, glober og skum) til at beskrive en kulturhistorisk udvikling fra en tidlig menneskelig indlejring i religiøse intimsfærer (bobler), over en senreligiøs indlejring i et alt (glober) til en (post)moderne indlejring i teknologisk airconditionering (skum), gør mit udgangspunkt i fiktionen min anvendelse af begreberne anderledes. Når jeg ovenfor taler om boblen og globen som de to primære verdener, som går igen i fiktionens anvendelse af forestillingsformen, mener jeg ikke det samme, som Sloterdijk mener med bobler (Blasen) og glober (Globen). Min begrebsanvendelse sigter i stedet til den konkrete skalaforskel i fiktionernes fremstillinger af på den ene side sfærer med et begrænset socialt design (bobler) og på den anden side sfærer designet til at rumme alt liv på kloden (glober). De airconditionerede bobler og glober, som jeg her refererer til, er således rumkonstruktioner, som Sloterdijk ville kalde for skum (Schäume). Dette skyldes, at teknologisk airconditionering er en vigtig del af disse rumkonstruktioner, samtidig med at de er placeret i en historisk tid, hvor det ifølge Sloterdijk er teknologien og ikke længere Gud, der sikrer følelsen af immunitet (Sloterdijk 2004, 26).
- 7 Ricoeur var 1970–1991 ansat ved University of Chicago, hvorfor en del af hans essays oprindeligt er publiceret på engelsk (Simms 2003, 4).

Litteratur

- Beck, U. (2010). »Climate for Change, Or How to Create a Green Modernity?« I *Theory, Culture and Society* 27, 254–266. Nottingham: The TCS Centre.
- Bindé, J. (2001). »Towards an Ethics of the Future.« I A. Appadurai (red.), *Globalization*, 90–113. Durham & London: Duke University Press.
- Boyle, T. C. (2001). *A Friend of the Earth*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Clark, T. (2010). »Some Climate Change Ironies: Deconstruction, Environmental Politics and the Closure of Ecocriticism.« *The Oxford Literary Review* 32(1), 131–149. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Clark, T. (2011). *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garrard, G. (2004). *Ecocriticism*. London: Routledge.
- GT = *Det Gamle Testamente* (1965). Oversat af F. F. Hvidberg. København: Det danske bibelselskab.
- Jensen, L. (2010). *Varslet*. København: Politikens Forlag.
- Johns-Putra, A. & A. Trexler (2011). »Climate Change in Literature and Literary Criticism.« *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 2(2), 185–200.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Latour, B. (1993). *We Have Never Been Modern* (oversat af C. Porter). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Oelschlaeger, M. (1991). *The Idea of Wilderness*. New York: Yale University Press.
- Pérez, J. & W. Aycok, red. (1995). *Climate and Literature: Reflections of Environment*. Lubbock, Texas: Texas Tech University Press.
- Popper, K. (2000). »Prediction and Prophecy in the Social Sciences«. I *Conjectures and Refutations*, 336–346. London: Routledge.
- Ricoeur, P. (2002). »For en almen teori om forestillingsevnen«. I M. Hermansen & J. D. Rendtorff (red.), *En Hermeneutisk Brobygger*, 127–147. Aarhus: Klim.
- Ricoeur, P. (1991). »The Function of Fiction in Shaping Reality«. I P. Ricoeur & M. J. Valdes (red.), *A Ricoeur Reader: Reflection and Imagination*. Toronto: Toronto University Press.
- Robinson, K. S. (2005). *Forty Signs of Rain*. New York: Harper Collins Publishers.
- Shore, B. (1996). *Culture in Mind: Cognition, Culture, and the Problem of Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- Simms, K. (2003). *Paul Ricoeur*. London: Routledge.

- Sloterdijk, P. (1999). *Sphären II. Globen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Sloterdijk, P. (2004). *Sphären III. Schäume*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Sloterdijk, P. (2009). *Du muß dein Leben ändern. Über Anthropoteknik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Soper, K. (2008). »Living Well (within Limits) – Exploring the Relation between Growth and Well-being«. Hentet den 5. juni 2013 fra: http://www.kth.se/polopoly_fs/1.197999!/Menu/general/column-content/attachment/kate_soper_thinkpiece.pdf.
- Taylor, C. (2004). *Modern Social Imaginaries*. Durham & London: Duke University Press.